

Κεφάλαιο 4

Η περίοδος κρίσης του Βυζαντίου (1025-1081)

I. Η εξασθένηση του Βυζαντίου και το σχίσμα με τη Δύση

- **Στόχος:** Να πληροφορηθούν οι μαθητές τις εξελίξεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας καθώς και στις σχέσεις της με τη Δύση.
- **Στόχος:** Να κατανοήσουν οι μαθητές τη σημασία της ισχυροποίησης της μεγάλης ιδιοκτησίας.

Κεκαυμένος, Στρατηγικόν¹: Συμβουλές που φανερώνουν ότι υπήρχε πρόβλημα επαναστατικών κινήματων στο Βυζάντιο την περίοδο 1025-1081

«...Αν κάποιος επαναστατήσει και αναγορεύει τον εαυτό του αυτοκράτορα, να μη συνταχθείς μαζί του, αλλά να απομακρυνθείς από αυτόν. Κι αν μπορείς να τον πολεμήσεις και να τον καταβάλεις, πολέμησε υπέρ του αυτοκράτορα και της γενικής ειρήνης· αν αντίθετα δε, μπορείς να τον πολεμήσεις, να απομακρυνθείς από αυτόν, όπως είπα, κι αφού με τους ανθρώπους σου γίνεις κύριος κάποιου οχυρού, να γράψεις στον αυτοκράτορα και να αγωνίζεσαι όσο μπορείς να του προσφέρεις υπηρεσία, για να τιμηθείς κι εσύ και τα παιδιά σου και οι άνθρωποί σου. Αν πάλι δε διαθέτεις ανθρώπους για να καταλάβεις κάποιο οχυρό, να εγκαταλείψεις τα πάντα και να καταφύγεις στο βασιλιά...»

Κεκαυμένος, Στρατηγικόν: Περιγραφή γεγονότων, ενδεικτικών του κλίματος που επικρατούσε στη διοίκηση της αυτοκρατορίας (11ος αιώνας)

«...Τέτοιος ήταν λοιπόν ο μακαρίτης αυτοκράτορας Μιχαήλ: ήταν κοσμημένος με μεγάλες αρετές, αλλά είχε και στενούς συγγενείς πολλούς και φτωχούς, τους οποίους φρόντιζε ο Ορφανοτρόφος. Αυτός ήταν αδελφός του αυτοκράτορα και διοικούσε το παλάτι. Θέλοντας λοιπόν να τους κάνει πλούσιους, τους έδωσε το ελεύθερο να διαρπάζουν τις ξένες περιουσίες, χωρίς ο αυτοκράτορας να ξέρει τίποτα για αυτό [...]. Έτσι εξαιτίας τους έγινε μισητός στους περισσότερους εκείνος ο θαυμάσιος άνθρωπος, ολοφάνερα από τις αδικίες των συγγενών του, και όλοι τον καταριούνταν να οβήσει η γενιά του. Πράγμα που δεν άργησε να συμβεί. Διότι όταν εκείνος πέθανε ειρηνικά και εν μετανοία, ανέβηκε στο θρόνο ο ανεπιτός του. Εναντίον του όμως ξεσηκώθηκε όλη η πόλη κι όσοι από τις επαρχίες βρέθηκαν εκεί, βρίσκοντας πρόφαση ότι εξόρισε τη θεία του, την

¹Εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια του Κεκαυμένου (Στρατηγικόν) ανήκουν στον Δημ. Τσουγκαράκη, Αθήνα 1993.

αυτοκράτειρα, με αποτέλεσμα να χαθεί και ο ίδιος και το σόι του μέσα σε μια μέρα. Και τον διαδέχτηκε στο θρόνο ο Μονομάχος, που κατέστρεψε και ερήμωσε τη βασιλεία των Ρωμαίων...»

Νομοθεσία Βασιλείου Β' (Βουλγαροκτόνου) (976-1025) υπέρ των πενήτων².

«...Δημοσιεύσαμε την παρούσα νομοθεσία, η οποία από τη μια μεριά επανορθώνει (τις αδικίες των *δυνατών* πάνω στους *πένητες*) που έχουν ήδη γίνει αλλά, από την άλλη, επίσης χαλιναγωγεί τους σημερινούς *δυνατούς* και τους απαγορεύει να επιχειρήσουν τέτοια πράγματα (επιθέσεις στους φτωχούς) στο μέλλον, εφόσον τώρα έχουν τη γνώση ότι αυτοί (οι *δυνατοί*) δεν θα βρουν καμία βοήθεια από την πηγή αυτή (εμάς). Όχι μόνον οι ίδιοι θα απογυμνωθούν από την περιουσία που ανήκει σε άλλους, αλλά το ίδιο θα κάνουν και τα παιδιά τους ή οποιοσδήποτε γίνει κληρονόμος τους...»

3. Η ενετική οικονομική διείσδυση

- **Στόχος:** Να κατανοήσουν οι μαθητές τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς παράγοντες που οδήγησαν το Βυζάντιο στην παρακμή και την πτώση.

«...Η συσσώρευση πλούτου απ' όλο τον υπόλοιπο κόσμο και ο έλεγχος του παγκόσμιου εμπορίου θα πραγματοποιηθεί από τον δυτικό κόσμο σε όλη τη μακρά περίοδο που αρχίζει από τον 11ο αιώνα, φθάνει μέχρι τον 18ο και κορυφώνεται με την αποικιοκρατία τον 19ο και το πρώτο μισό του 20ού, όταν πια η πρωταρχική αποικιακή συσσώρευση θα συνδυαστεί και με τη **βιομηχανική** παραγωγή. Η πρώτη δυτική αποικιακή δύναμη στη σύγχρονη ιστορία, η Βενετία, αναπτύσσεται στις παρυφές του ελληνικού κόσμου και μέχρι τον 11ο αιώνα θα ανήκει, τουλάχιστον τυπικά, στο Βυζάντιο. Η **μετατροπή** της Δύσης, που έβγαινε από τον Μεσαίωνα, σε κυρίαρχη δύναμη προϋπέθετε την απομύζηση του συσσωρευμένου πλούτου και τον έλεγχο του εμπορίου του ευρύτερου ελληνικού και αραβικού κόσμου, ούτως ώστε να μεταφερθεί το κέντρο βάρους της Ευρώπης από την Ανατολή στη Δύση και από τη Μεσόγειο στον Βορρά. Ο αποφασιστικός ενδιάμεσος γι' αυτή τη διαδικασία υπήρξε η Βενετία και οι υπόλοιπες ιταλικές πόλεις. Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν και πάλι χώρες της Μεσογειακής και Νότιας Ευρώπης, η Ισπανία και η Πορτογαλία στην Ιβηρική, που θα καταστήσουν παγκόσμια την αποικιακή εξόρμηση και πολύ αργότερα θα ακολουθήσουν η Γαλλία, η

² Jus Graecoromanum, I., Π. Ζέπου, Νεαράι και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών αυτοκρατόρων, τ. 1, Αθήναι 1931, 263-67.

Ολλανδία, η Φλάνδρα και τέλος η Αγγλία, που θα εγκαινιάσει και τον βιομηχανικό καπιταλισμό.

Συνεπώς, η συγκρότηση της ευρωπαϊκής Δύσης είχε ως πρώτο ιστορικό αναβαθμό της την υποταγή και απομύζηση της ευρωπαϊκής Ανατολής. Και ως προς αυτό, η Δύση διέθετε ένα εξαιρετικό πλεονέκτημα. Κατ' αρχήν δεν αντιμετώπιζε κανένα κίνδυνο από τα δυτικά της, ενώ από τα ανατολικά το Βυζάντιο αποτελούσε, για αιώνες, τον κυματοθραύστη των απειλών. Αντίθετα το Βυζάντιο, ο ιστορικός ελληνικός χώρος, αντιμετώπιζε διαρκώς επιθέσεις και απειλές από την Ανατολή. Άβαροι, Σκύθες, Άραβες, Πετσενέγκοι, Βούλγαροι, μετά το 1071 και οι Τούρκοι, κ.τ.λ.. Η Δύση είχε έτσι τη δυνατότητα να συγκροτηθεί απερίσπαστη, μετά την ήττα των Αράβων στο Πουατιέ το 732 και να στραφεί σταδιακά προς Ανατολάς...»

Η συμμαχία Λατίνων και «Δυνατών»

Ο ελληνικός κόσμος θα δέχεται πλέον μια διττή πίεση, και από την Ανατολή και από τη Δύση. Αυτή η νέα απειλή, που αναφαιίνεται στα δυτικά της Αυτοκρατορίας, προαναγγέλλεται και προετοιμάζεται ιδεολογικά με την οριστική ρήξη των εκκλησιών με το **filioque**, το 1054. Η παπική Δύση όχι μόνον αισθάνεται πλέον αρκετά ισχυρή για να αποκολληθεί οριστικά από το Βυζάντιο, αλλά απαιτεί και την πνευματική υποταγή του Βυζαντίου και της ορθοδοξίας.

Η Βενετία που, μόλις έναν αιώνα πριν, ήταν ένα ψαράδικο χωριουδάκι στον μυχό της Αδριατικής υπό βυζαντινή διοίκηση, στον ενδέκατο αιώνα αρχίζει τη θυελλώδη εμπορική, και αποικιακή στη συνέχεια, επέκτασή της στην Ανατολή, αποσπώντας σκανδαλώδη προνόμια από τους Βυζαντινούς Αυτοκράτορες.

Το 1081, οι Βενετσιάνοι έμποροι εξαιρούνται από κάθε φορολογική επιβάρυνση για το εμπόριο στο εσωτερικό του Βυζαντίου, την ίδια στιγμή που οι Βυζαντινοί ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλλουν το **κομμέρκιον**, που επιβάρυνε κατά 10% τις συναλλαγές. Πολύ σύντομα, τα ίδια ή ανάλογα προνόμια θα παραχωρηθούν και στους υπόλοιπους Ιταλούς εμπόρους, Γενουάτες και Πισάνους κυρίως. Μέσα σε έναν αιώνα, το εμπόριο της Μαύρης θάλασσας, του Αιγαίου, της Κωνσταντινούπολης, θα μεταφερθεί στο μεγαλύτερο μέρος του στα χέρια των Ιταλών, ενώ στην ίδια την Πόλη θα εγκατασταθούν δεκάδες χιλιάδες "έποικοι", κυρίως Ενετοί και Γενουάτες. Μάλιστα οι Βενετσιάνοι θα σκεφτούν σοβαρά στον 13ο αιώνα να μεταφέρουν την πρωτεύουσα του ενετικού κράτους στην Κωνσταντινούπολη.

Πηγές

Κεκαυμένος, Στρατηγικών

<http://istoria.pblogs.gr/2007/05/60909.html>

Μιχάλης Μερρακλής, Περιοδικό Άρδην, τ. 51

II. Οι σταυροφορίες και η πρώτη άλωση της Πόλης. Η περίοδος της Λατινοκρατίας και τα ελληνικά κράτη

- **Στόχος:** Να εκτιμήσουν οι μαθητές τον χαρακτήρα, τα αίτια και τα αποτελέσματα των σταυροφοριών.

Η Κωνσταντινούπολη, το κέντρο της αυτοκρατορίας, χάθηκε πρώτη φορά για τους Βυζαντινούς, η βυζαντινή αυτοκρατορία καταλύθηκε από τους λατίνους σταυροφόρους και αντικαταστάθηκε από μια νέα, λατινική, για 57 χρόνια. Επιπλέον, η περίοδος της Λατινοκρατίας επηρέασε ασφαλώς την εσωτερική εξέλιξη της αυτοκρατορίας με την εισαγωγή φεουδαρχικών στοιχείων σε όλους τους τομείς της βυζαντινής ζωής. Τη σταδιακή εξασθένηση των δομών του βυζαντινού κράτους αφενός και τη μείωση των εδαφών του από τις τουρκικές εισβολές αφετέρου ακολούθησε η πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας στα χέρια των Οθωμανών το 1453, οπότε και τοποθετούμε το τέλος της Βυζαντινής περιόδου.

Γ. Μεταλληγός: Τι ήταν οι σταυροφορίες και ποιο σκοπό είχαν

Από το 1095 αρχίζουν οι Σταυροφορίες, εκστρατείες δηλαδή του χριστιανικού κόσμου της Ευρώπης, με σκοπό, κατά τις επιφανειακές διακηρύξεις, την απελευθέρωση και υπεράσπιση των Αγίων Τόπων. Στις επιχειρήσεις αυτές, που κράτησαν ως τον ΙΕ΄ αιώνα, πρωτοστατούσαν οι εκάστοτε Πάπες, διότι ήσαν «ιεροί πόλεμοι» κατά των απίστων. Βέβαια, η έρευνα έχει επισημάνει στις εκστρατείες αυτές και ταπεινά ελατήρια, λ.χ. τυχοδιωκτισμό, δίψα πλουτισμού κ.ά. Είναι όμως σήμερα βέβαιο πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι οι Σταυροφορίες κύριο σκοπό είχαν τη φραγκική κυριαρχία στην Ορθόδοξη Ανατολή και, τελικά, τη διάλυση της Ορθόδοξου Αυτοκρατορίας της Νέας Ρώμης, πού ήταν το εμπόδιο στον επεκτατισμό και τα μονοκρατορικά σχέδια της μετακαρλομάγνειας Φραγκοσύνης. Το 1204, η Άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, η διάλυση της «Βυζαντινής Αυτοκρατορίας» και η Φραγκοκρατία που επακολούθησε επιβεβαιώνουν την εκτίμηση αυτήν.

Κ. Παπαρηγόπουλος³

«...Η θυωρός τράπεζα (η αγία τράπεζα), εκείνο το κάλλιστο όλων των ιερών και εξαισιο και αξιοθαύμαστο σύνθεμα κατακερματίστηκε και διαμελίστηκε μεταξύ των σκυλευτών. Καθώς επίσης και όλος ο απέραντος πλούτος ο οποίος κοσμούσε τα ιερά και περίτεχνα σκεύη και έπιπλα και προσέτι το βήμα, τον θριγκό, τον άμβωνα, τις πύλες, αφαιρέθηκε και διερπάγη. Ίνα δε φορτωθώσι τα λάφυρα ταύτα, εισάγονταν στον ναό ημίονοι και υποζύγια σεσαγμένα (μουλάρια και γαϊδούρια με τα σαμάρια τους). Και επειδή πολλά από αυτά γλιστρούσαν και έπεφταν λόγω της στιλπνότητας των επίπεδων λίθων, οι στρατιώτες εξεκέντουν

³ Μ. Μερακλή: Ο πολιτισμός της Βαρβαρότητας, Περιοδικό Άρδην, 51.

αυτά (τα μαστίγωναν), ώστε το θείον δάπεδο μολύνθηκε και από το αίμα που έπεσε και από την κόπρου και εκ της κόπρου των ζώων...»

«...Ούτε τα καλλιτεχνήματα, όσα κοσμούσαν τας πλατείας και τα ανάκτορα και τα δημόσια οικοδομήματα λυπήθηκαν. Πολλά των κειμηλίων τούτων ήταν έργα του Πραξιτέλη και του Φειδία και των άλλων δαιμονίων της τέχνης λειτουργών, κατεστράφησαν δε υπό των βαρβάρων εκείνων, τα μεν χάλκινα πάντα σχεδόν λόγω βάνουσης πλεονεξίας, και των λιθίνων δε τα πλείστα εξ απειροκαλίας τη αληθεία κτηνώδους (από κτηνώδη άγνοια της ομορφιάς)». Η καταστροφή των καλλιτεχνικών έργων συμπληρώθηκε από εκείνη των χειρογράφων: «Αλλά ποιος θέλει να υπολογίσει τη ζημιά που υπέστη ο διανοητικός βίος δια της εξαφανίσεως πολλών της αρχαιότητος συγγραφών από τις τρεις πυρκαϊές τις οποίες έβαλαν οι σταυροφόροι στην Κωνσταντινούπολη; Οπόσα και οποία ήταν τα μεν απολεσθέντα, μέχρι δε της εποχής εκείνης σωζόμενα διανοητικά της αρχαιότητος έργα μπορεί κάποιος να κρίνει εκ της λεγόμενης Μυριοβίβλου του Φωτίου, η οποία περιέχει απογραφή και κρίση και αποσπάσματα 280 υπ' αυτού ανεγνωσμένων ρητορικών, ιστορικών, φιλοσοφικών, φυσικών, ιατρικών, ερωτικών, εκκλησιαστικών, γραμματικών, λεξικογραφικών και άλλων συγγραφών, ων πολλαί δεν περιήλθον έκτοτε εις ημάς...»

Το Χρονικόν του Μωρέως:

Η άλωση της Πόλης από τους Φράγκους

...Τὰ γὰρ φουσσᾶτα τῶν Φραγκῶν ὅπου ἔστηκαν ἀπέξω
τῆς χώρας Πόλεως, σὲ λαλῶ, ὡσαν σὲ τὸ ἀφηγοῦμαι,
τὸ ἀκούσει, ἰδεῖ τὴν ταραχὴν, τὸν σουγλισμὸν τοῦ φόνου,
τὸν θόρυβον καὶ τὰς φωνὰς ἐκεινῶν ποῦ ἔσκοτῶναν,
εὐθέως γοργὸ ἄρματῶνονται πεζοὶ καὶ καβαλλάροι·
ἐπίασαν γὰρ ἐκ τοῦς Ρωμαίους, ἠρώτησαν τὸ πρᾶγμα,
τὸ πῶς ἐγένη ἡ ἐναρχία, τὴν ἐποίησαν οἱ Ρωμαῖοι,
τὴν ἀπιστίαν ὅπου ἔποικαν ἀρτίως εἰς τὸν λαὸν μας.
Κ' ἐκεῖνοι ὅπου τὸ ἐξεύρασιν ἐπληροφόρησάν τους
τὸν τρόπον καὶ τὴν ἀφορμὴν, τὸ εἰς τί σκοπὸν τὸ ἐποίησαν.
[48] Ἀκούσων ταῦτα οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ φράγκικου φουσσάτου,
τοὺς Βενετικούς ἄφησαν τὴν θάλασσαν φυλάττουν,
καὶ πλεῖστον ἕτερον λαὸν πάλε ἀπὸ τὴν στερέαν·
κι ὁ ἄλλος ἕτερος λαὸς τοῦ πλήθους τοῦ φουσσάτου
ἔδῶκαν τὰ σαλπίγγια τους, τὰ φλάμουρα ἐξαπλώσαν,
τὰ ἀλάγια ἐχωρίσασιν, πεζοὶ καὶ καβαλλάροι.

Προστριβαὶ Ἑλλήνων καὶ Φράγκων:

...Ἀπὸ τὴν Πόλι ἐξέβησαν, ἄρχισαν νὰ κουρσεύουν
τοὺς τόπους κι ὅλα τὰ χωρία, τὰ μέρη Ρωμανίας,
μέχρι στὴν Ἀνδριανόπολιν ἐσῶσαν κ' ἐκουρσέψαν·
πέντε ἡμερῶν τὸ κάμνουσιν στράταν ἀπὸ τὴν Πόλιν.
Κι ἀφότου ἐχορτάσασιν κοῦρσος καὶ πλήθος κέρδου,

ἐγνώμισαν καὶ ἠῦρασιν ὅτι εἶχαν πλέον κερδίσει
παρὰ ὅπου εἶχαν στὰ κάτεργα καὶ εἰς ὅλα τὰ πλευτικά τους·
ἐνταῦθα ὀπίσω ἐστράφησαν, ἦλθασιν εἰς τὴν Πόλιν...

Νικήτας Χωνιάτης

Ο Νικήτας Χωνιάτης που βρέθηκε μέσα σ' εκείνη την κόλαση και την περιέγραψε, μένει κατάπληκτος, σοκαρισμένος από την τερατώδη αντιστροφή (και διαστροφή) των έργων και λόγων, από την ασύλληπτη υποκρισία:

«...ενώ διψούσαν τάχα να πάρουν εκδίκηση για τον άγιο τάφο που μόλυναν οι αντίθρησκοι, λύσσαξαν εναντίον του Χριστού και με τον σταυρό διέπραξαν την ανομία να καταλύσουν τον σταυρό, τον είχαν και στην πλάτη της ενδυμασίας τους, αλλά δεν έφριξαν να τον ποδοπατήσουν για λίγο χρυσάφι και αργύριο...»

Αντέστρεψαν σε «κάθοδον εις Ἄδου την προς τον ζωφόρον τάφον εισοδον», σε θάνατο τη ζωή, σε πτώση, την ανάσταση...»

Πιστεύει πως οι Μουσουλμάνοι φέρθηκαν, σε σύγκριση με τις κακουργίες των Χριστιανών, «πάνυ φιλανθρώπως...»

Πηγές (πρωτογενείς και δευτερογενείς)

Κεκαυμένος, Στρατηγικόν

Γεώργιος Μεταλληνός

Νικήτας Χωνιάτης

Το χρονικόν του Μωρέως

<http://istoria.pblogs.gr/2007/05/60909.html>

Μιχάλης Μερακλής, Περιοδικό Ἄρδην, τ. 51

http://www.egolpio.com/HISTORY/PRWTH_ALWSH_THS_POLHS.htm

<http://www.fordham.edu/halsall/sbook1k.html>

Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος, Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. Ε', Αθήνα 1925.

Jus Graecoromanum, I., Π. Ζέπου, Νεαράι και Χρυσόβουλλα των μετά τον Ιουστινιανόν Βυζαντινών αυτοκρατόρων, τ. 1, Αθήναι 1931, 263-67.